

УДК 37.018 (477)

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.74-1.19>**Г. І. Лемко**кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

ЗАСОБИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДОЗНАВСТВА ЯК ЧИННИК РОДИННОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ

У статті проаналізовано особливості родинного виховання дітей засобами українського народознавства. Проблема виховання особистості привертає увагу багатьох науковців. На основі вивчення наукових джерел висвітлено необхідність відродження й розвитку автентичної родинної педагогіки в Україні. У дослідженні аналізується творча спадщина О. Вишневецького, В. Костіва, М. Стельмаховича та інших. У різні часи й епохи в усіх цивілізованих державах сім'я, школа, суспільство ставили перед собою завдання – виховати особистість з родинними, моральними, патріотичними та іншими загальнолюдськими цінностями. З'ясовано, що успішному здійсненню родинного виховання сприяють такі засоби педагогіки народознавства, як рідна мова, історія народу, краєзнавство, родовід, фольклор, національне мистецтво, народний календар, національна символіка; народні прикмети, вірування, релігійні виховні традиції, родинно-побутова культура, національні традиції, звичаї, обряди тощо. Також структура сім'ї впливає на знання українського народознавства, збереження традицій та втілення їх у виховний процес дитини. Українська родина – перша школа українського патріотизму, національного єднання та виховання, місце прищеплення здорових норм і навичок, пошани до рідної мови, звичаїв, традицій, свят, обрядів, символів. Наголошується, що ідеальним варіантом сучасної батьківської педагогіки є той, що ґрунтується на інтеграції народної педагогіки, етнопедагогіки та педагогічної науки, а також передової практики навчання й виховання дітей у сім'ї. Така інтеграція не позбавляє їх самостійності чи індивідуальних рис власного вияву, бо кожна з них, крім спільних, має також характерні тільки їй властивості. На нашу думку, варто актуалізувати наукові проблеми української родинної етнопедагогіки у всій її багатогранності. Така потреба зумовлена багатством компонентів родинної педагогіки нашого народу, що тією чи іншою мірою поєднує в собі народне родинознавство (фамілістику), народне дитинознавство (педологію), батьківську виховну практику, домашню дидактику, елементи української козацької педагогіки, педагогічної деонтології, педагогіки народного календаря та опікунську педагогіку.

Ключові слова: виховання, діти, народна педагогіка, родинне виховання, традиції.

Постановка проблеми. Сім'я виступає безпосередньою і найважливішою ланкою формування якостей особистості людини, громадянина, сім'янина. Майбутнє людства, збереження і примноження суспільних багатств повністю залежить від усвідомлення його членами необхідності відповідних змін, серед яких чільне місце займає успадкування тих народно-педагогічних ідей минулого, що віками складались і трансформувались у свідомості й життєдіяльності конкретної етнічної групи, родини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню виховних традицій українського народу присвятили свої праці Г. Ващенко, О. Воропай, О. Духнович, І. Огієнко, С. Русова, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, К. Ушинський та інші.

Проблеми українського народознавства висвітлені в напрацюваннях П. Ігнатенка, П. Кононенка, В. Кузя, П. Лосюка, Ю. Руденка, Р. Скульського, М. Стельмаховича, Є. Сявак та інших.

Психолого-педагогічні виховні аспекти особистості в теперішніх умовах представлені у працях

І. Беха, О. Вишневецького, І. Зязюна, П. Щербаня та інших.

Питання родинного виховання, його зміст й особливості висвітлені у напрацюваннях К. Журби, Б. Ковбаса, В. Костіва, Т. Кравченко, В. Постового, В. Семиченко, О. Хромової та інших.

Досліджуючи проблему вихованості дітей різного віку, вплив сімейного середовища на формування дитячої особистості, педагоги доводять необхідність впровадження народних традицій у функціонування сучасної родини, зокрема у контекст її виховної функції.

Метою статті є розкриття значущості засобів українського народознавства у родинному вихованні дітей.

Виклад основного матеріалу. У вихованні підростаючого покоління надзвичайно важливим є педагогічний феномен традиційної української родини. Невипадково в Конституції України, прийнятій Верховною Радою України 28 червня 1996 року, аж чотири статті присвячено сім'ї.

Традиційна українська родина – це той життєдайний осередок, що плекає найвищу цінність людства – дітей, цвіт нації, майбутнє народу.

За визначенням педагога М. Стельмаховича, «традиційна українська родина – то перша школа любовності, національного виховання, світлиця моральних чеснот і благородних вчинків, плекальниця пошанівку рідної мови, народних звичаїв, традицій, свят, обрядів, символів, побутової й громадської культури» [5, с. 118]. Національна психологія й характер, духовний світ українця, менталітет теж формуються у родинному колі.

Джерела української родини починаються ще з доби раннього палеоліту (приблизно 200 тис. років до н.е). Родинне виховання стало провідним компонентом нашої педагогічної культури.

Педагогічна доблесть родини закладена в державних символах України. Адже тризуб – це символ княжого роду Володимира Великого і Ярослава Мудрого. Синьо-жовтий прапор відображає колір неба й золоте колосся пшениці на українських полях, природну симфонію Землі, Неба, Сонця, Хліба – символу плодючості й достатку української родини.

Українці розглядають сім'ю і рід як свяциню, а виховання дітей – як святий обов'язок батьків. Шанобливе ставлення до сім'ї, увага до дітей та родинного виховання чітко репрезентовані в народній педагогіці, українській геральдиці й зведені до рангу державної політики ще в період Київської Русі. І коли великий князь Київський Володимир Мономах писав своє знамените «Повчання дітям», то головну увагу приділив сім'ї, що є запорукою людського щастя й основою самої держави.

Піклування про сім'ю й родинне виховання відображено в «Руській правді», в Конституції Пилипа Орлика та Конституції державного відродження самостійної України – УНР, ЗУНР 1917–1920 рр.

Але найбільшу можливість для свого розвитку українська родина й національне родинне виховання дістали з утвердженням власної держави.

Безсумнівно, майбутнє за міцною, здоровою сім'єю, що будується на засадах родинних чеснот нашого народу, національних звичаїв і традицій, провідних вимог народного родинознавства (фамілістики) й батьківської педагогіки. Друга половина ХХ ст. повністю це підтвердила. Такий суспільний феномен, як родина, є незамінним. І, попри різні європейські течії, українці продовжують міцно триматися за традиційну сім'ю за будь-яких умов. Це ще один яскравий аргументований доказ великої життєвої сили сім'ї, родинної етнопедагогіки й народного родинознавства в сучасному бурхливому, складному й суперечливому людському світі.

Основні завдання родинного виховання дітей зумовлені призначенням родини, сім'ї, тими функціями, які вона виконує в соціалізації підростаючого покоління. Оскільки родина є складо-

вою підсистемою цілого ряду інших підсистем і систем – соціуму, етносу, нації, наднаціональної спільноти, світу, всесвіту, то і функції її зумовлені співучастю в них.

Серед суспільних функцій родини в системі самовідтворення нації виділяють такі: космогонічну – бути прикрасою дерева світобудови (моральні чесноти, душевна краса, праця в гармонії зі світом); націєтворчу – родити і виховувати українців – людей, що становлять українську політичну націю; державотворчу – родити й виховувати гідних громадян Української Держави; етнотворчу – виховувати потомство на етнічних традиціях, в гордості за свій етнос, в етнічній культурі, з етнічним менталітетом, вирощувати етнічних українців; родовідну – вести рід, прикрашати дерево роду примноженням добрих традицій, виховувати покоління відповідальним перед предками й потомками, в потребі творити родини, виховувати дітей, онуків, правнуків; міжгенераційного єднання – забезпечувати тяглість історії; людинотворчу – родити й виховувати людину, особистість; соцієтворчу – готувати членів соціуму, впливати на соціуми через членів родини; духотворчу – виховувати український дух, український гонор, українську силу; культуротворчу – бути осередком розвитку як культури українського родинного побуту, так і національної та загальної культури; «домашнього вогнища» – гріти любов'ю, бути прихистком, генерувати, відновлювати сили людини; футуротворчу – творити майбутнє; удосконалювальну – поліпшувати генерацію, а значить, націю [1, с. 103].

Функції родини у формуванні підростаючого покоління втілюються в різноманітних конкретних виховних завданнях, які проголошуються сучасними вченими через формування різнобічних аспектів загальної культури людини та її численних складників: психічного, фізичного, інтелектуального, емоційного, комунікативного, статевого, креативного, правового, духовно-морального, демографічного та інших.

Аналіз виховної практики свідчить, що часто заходи, які проводяться в школі чи у співпраці з сім'єю (сплановані відповідно до напрямів змісту національного виховання), не дають позитивних результатів щодо окремої дитини. У цьому разі не враховується ні зона актуального розвитку конкретної дитини, ні зона найближчого розвитку окремих її інтегральних якостей. Отже, зазвичай вся вчительська виховна практика «назагал». Тут головне – не результат, а сам процес діяльності.

М. Стельмахович зазначав, що ефективному родинному вихованню підростаючого покоління сприяє відродження прогресивних елементів народно-педагогічних традицій, звичаїв соціалізації підростаючого покоління в минулому, основними з яких серед українців є: традиції і

ритуалістика форм дошлюбного спілкування молоді, обрядові передвесільні, весільні та післявесільні дієства, календарно-побутові елементи дошлюбних форм залицяння, вибору нареченого (нареченої) й інші [3].

Побудувати повноцінну школу без активної участі й підтримки сім'ї просто неможливо. Доброю школою є та, яка більше нагадує сім'ю, ніж школу. Особливо це стосується її початкової ланки. Загалом же йдеться насамперед про гармонію родинно-громадсько-шкільного виховання дітей та молоді.

«У сім'ї шліфуються найтонші грані людини-громадянина, людини-трудівника, людини-культурної особистості. Із сім'ї починається суспільне виховання. У сім'ї, образно кажучи, закладається коріння, з якого виростають потім і гілки, і квіти, і плоди. Сім'я – це джерело, водами якого живиться повноводна річка нашої держави. На моральному здоров'ї сім'ї будується педагогічна мудрість школи», – підкреслював В. Сухомлинський у книзі «Батьківська педагогіка» [7].

Українська родина – перша школа українського патріотизму, національного єднання та виховання, місце прищеплення здорових норм і навичок, пошани рідної мови, звичаїв, традицій, свят, обрядів, символів. Тому всі засоби соціального й педагогічного впливу та захисту, пошуки вчених і діяльність педагогів-практиків мають бути спрямовані на службу родині, посилення її педагогічних позицій і авторитету, на створення сприятливих умов для повноцінного родинного виховання дітей.

Суть розв'язання проблеми полягає в подоланні суперечності між досягненнями українського народного родинознавства (фамілістики) й батьківської педагогіки як невіддільної частини національної родинно-побутової й педагогічної культури українського народу та недостатнім їх використанням у розвитку наукової теорії й методики родинного виховання, практиці виховання дітей у сім'ї, виховній роботі школи, дошкільних і позашкільних навчально-виховних закладів, у педагогізації батьків, підготовці молоді до створення, збереження і зміцнення своєї сім'ї, розвитку родинної етнопедагогіки.

Найбільша суперечність виявляється в тому, що в сучасній науковій педагогіці родинного виховання практично забуті прогресивні народно-побутові традиції й національні звичаї духовно-морального, патріотичного, родинознавчого, господарсько-трудового, екологічного, державно-будівничого, релігійного, правового й культурно-естетичного характеру.

Ця загальна суперечність проявляється в ряді окремих суперечностей між прогресивними народними традиціями господарсько-трудового виховання дітей і підлітків та сучасним станом їх підготовки до трудової, господарської й підприєм-

ницької діяльності в умовах конкуренції й ринкової економіки; ставленням людей до рідної мови і національної культури колись і тепер; народними чеснотами, нормами релігійної моралі й додержанням їх молоддю в минулому й сучасному; естетичними поглядами індивідів, оцінкою ними народного мистецтва й фольклору раніше і тепер тощо. Ці суперечності становлять своєрідний стрижень негативної тенденції розриву в розвитку наукової теорії родинного виховання й народної батьківської педагогіки. Подолання цих негативних явищ певною мірою пов'язане з проблемами родинознавства (фамілістики), родинної етнопедагогіки, українознавства. Вдале їх розв'язання – це неодмінна умова успішного розвитку наукової теорії і практики українського виховання, що дасть змогу поставити надійний заслін бездуховності, національному нігілізму, манкуртизму.

Нині нагальною потребою стало відродження й розвиток автентичної родинної педагогіки в Україні, одним з ефективних засобів чого є широке використання невичерпних джерел українського народного родинознавства (фамілістики), традиційної національної батьківської педагогіки, українознавства.

У народній родинній педагогіці втілені особливості національного характеру народу.

Родинна навчально-виховна мудрість нашого народу йде від діда-прадіда, вітця-матері, родини, рідної оселі й материнської мови, землі-годувальниці, від ясного неба і світлого сонця, матінки-природи, від доброго серця й щирої душі, глибоких людських почуттів і переживань, кришталевої чесності й людяності, світлої духовності, сердечної любові до дітей, духу Матері-України. Енергійне впровадження в сім'ї створеної в центрі Європи української етнопедагогіки не тільки надає родинному вихованню національного характеру, а й упевнено спрямовує його в русло європеїзму, наділяє рисами істинності, вселюдськості, гуманності й демократизму.

На думку В. Костіва, родинне виховання досягає високих результатів у разі додержання таких провідних принципів: науковості, національної свідомості й українського патріотизму, етнізації, історизму, європеїзму, народності, гуманності й демократизму, природовідповідності, культуровідповідності, працьовитості, самодіяльності, активності й ініціативи дітей, гармонії родинно-громадсько-шкільної взаємодії [2].

У педагогічній теорії і практиці слід розрізнити поняття «народна родинна педагогіка» і «родинна етнопедагогіка». Народна родинна педагогіка – це явище, суспільно-історичний феномен; родинна етнопедагогіка – наука про нього [6, с. 343]. Виділення етнопедагогіки сім'ї теж має свій сенс. Без такого кроку в науці родинна етнопедагогіка губиться в загальній етнопедагогіці, хоч народна

педагогіка з давніх-давен і донині реально функціонує переважно в сім'ї.

Ідеальним варіантом сучасної батьківської педагогіки є той, що ґрунтується на інтеграції народної педагогіки, етнопедагогіки та педагогічної науки, а також передової практики навчання й виховання дітей у сім'ї.

Така інтеграція не позбавляє їх самостійності чи індивідуальних рис власного вияву, бо кожна з них, крім спільних, має характерні тільки їй властивості.

Наукові проблеми української родинної етнопедагогіки слід використовувати у всій її багатогранності. Така потреба зумовлена багатством компонентів родинної педагогіки нашого народу, що тією чи іншою мірою поєднує в собі народне родинознавство (фамілістику), народне дитинознавство (педологію), батьківську виховну практику, домашню дидактику, елементи української козацької педагогіки, педагогічної деонтології, педагогіки народного календаря та опікунську педагогіку.

Українське родинознавство (фамілістика) є частиною народної педагогіки, яка охоплює знання й досвід українців щодо створення, збереження і розвитку міцної, здорової й щасливої сім'ї.

Українське дитинознавство (педологія) концентрує в собі погляди нашого народу на дітей та емпіричні відомості про їхній віковий розвиток.

Народна дидактика відображає винаходи нашого народу в галузі навчання й розумового розвитку дітей, шляхи формування їхніх інтелектуальних сил і творчих здібностей, невпинне прагнення до знань.

Українська козацька педагогіка – це ділянка народної педагогіки у найвищому її вияві й спрямованості на формування козака-лицаря, мужнього громадянина з яскраво вираженою українською національною свідомістю.

Педагогічна деонтологія (від гр. «deon» – обов'язок і «logos» – вчення) – народне вчення про виховні обов'язки батьків перед своїми дітьми, учителів – перед учнями, вихователів – перед вихованцями, вироблених народом етичних норм, необхідних для виконання покладених на них педагогічних функцій.

Педагогіка народного календаря репрезентує виховання дітей та молоді послідовним циклом залучення їх до сезонних робіт, звичаїв, символів, свят і обрядів українського року.

Опікунська педагогіка розглядає і розв'язує проблеми, пов'язані з піклуванням про дітей-сиріт і малоліток, які залишилися без піклування батьків, а також калік і скривджених долею людей.

За таким же принципом можна виділити педагогіку фольклору, педагогіку природи, праці, що, з одного боку, засвідчує багатство і розмаїття виховної мудрості нашого народу, а з іншого – гостру потребу розгортати наукові дослідження для її глибокого вивчення.

Висновки і пропозиції. Національне родинне виховання, що ґрунтується на українознавстві, становить велику педагогічну цінність, бо сприяє підвищенню національної самосвідомості учнів, формуванню уявлень про власну націю, її самобутність, історичний шлях, місце серед інших етносів (націй).

Кожен конкретний народ через свою національну систему виховання і засвоєння українознавства органічно продовжує й далі розвиває в своїх дітях, генезує національний дух, менталітет, характер, психологію, традиційну родинно-побутову культуру, спосіб життя. Тому цілком природним і об'єктивно закономірним є наше прагнення мати свою власну систему родинного виховання. Саме українське родинне виховання репрезентує автентичне педагогічне обличчя України, її славу і непереможність.

Здійснене дослідження не вичерпує усіх аспектів проблеми. Подальшого опрацювання потребують питання застосування родинних традицій українського народу для підвищення рівня вихованості учнів і дотримання наступності у цьому процесі.

Список використаної літератури:

1. Захарук Д. Нова українська родина. Снятин : Фірма «Прут Принт», 2000. 168 с.
2. Ковбас Б., Костів В. Родинна педагогіка : у 3 т. Том I. Основи родинних взаємовідносин. Івано-Франківськ, 2006. 288 с.
3. Стельмахович М. Українська родинна педагогіка. Київ : ІСДО, 1996. 288 с.
4. Стельмахович М. Українське родинознавство. Івано-Франківськ, 1994. 56 с.
5. Стельмахович М. Функції школи в організації родинного виховання учнів. Українознавство в національній школі / Заред. М. Стельмаховича. Івано-Франківськ, 1995. С. 118–134.
6. Стельмахович М. Вибрані педагогічні твори : у двох томах. Т. 2 : Українська етнопедагогіка / М. Стельмахович ; упоряд. : Л. Калуська, В. Ковтун, М. Ходак ; за заг. ред. Л. Калуської. Івано-Франківськ – Коломия : Видавничо-поліграфічне товариство «Вік», 2012. 464 с.
7. Сухомлинський В. Батьківська педагогіка. Київ, 1978. 263 с.

Lemko H. Means of Ukrainian ethnography as a factor in family upbringing of children

The article analyzes the features of family upbringing of children by means of Ukrainian ethnography. The problem of personality upbringing attracts the attention of many scientists. Based on the study of scientific sources, the need for revival and development of authentic family pedagogy in Ukraine is highlighted. The

study analyzes the creative heritage of O. Vyshnevskyi, V. Kostiv, M. Stelmakhovych and others. At different times and epochs in all civilized states family, school, and society have set themselves the task to bring up a personality with family, moral, patriotic, and other universal values. It was found that the successful implementation of family upbringing is facilitated by such means of pedagogy of ethnography as: native language, history of the people, local lore, genealogy, folklore, national art, folk calendar, national symbols; folk signs, beliefs, religious upbringing traditions, family and household culture, national traditions, customs, rites, etc. The structure of the family also influences the knowledge of Ukrainian ethnography, preservation of traditions and their implementation in the educational process of a child. Ukrainian family is the first school of Ukrainian patriotism, national unity and upbringing, a place of inculcation healthy norms and skills, respect for native language, customs, traditions, holidays, rites, symbols. It is emphasized that the ideal version of modern parental pedagogy is one that is based on the integration of folk pedagogy, ethnopedagogy and pedagogical science, as well as leading practices in education and upbringing of children in the family. Such integration does not deprive them of their independence or individual features of their own expression, because each of them, in addition to common, also has its own characteristics. The actualized scientific problems of Ukrainian family ethnopedagogy should be theoretically developed in all its diversity. This need is due to the richness of components of family pedagogy of our people, which to some extent combines folk family science (familistics), folk child science (pedology), parenting practices, home didactics, elements of Ukrainian Cossack pedagogy, pedagogical deontology, pedagogy of folk calendar and guardianship pedagogy.

Key words: *upbringing, children, folk pedagogy, family upbringing, traditions.*